

HRVATSKO-MUSLIMANSKI RAT U RATU

Hrvatsko-muslimanski rat ili rat unutar rata, rat pod "Be", nakon što su Srbi krenuli u svoj rat protiv Hrvatske i BiH, nije se pojavio ni iz čega, nego u svom temelju ima, od početka tripartitne koalicije (SDA, SDS, HDZ), sukobljene interese triju nacionalnih zajednica, ponajprije oko podjele "zone utjecaja", tj. teritorija kao konstituirajućeg čimbenika neke nove BiH

Željko Ivanković

TEKST JE PRVOTNO OBJAVLJEN U: 99, REVIJA SLOBODNE MISLI, SARAJEVO, BR. 13-14, APRIL-JUNI 1998., STR. 27-41

RAT KOJI JE PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE PAVEDEN, nakon napada tadašnje JNA i srpskih dobrovoljačkih postrojba na Sloveniju i Hrvatsku 1991. godine, svoden na floskulu očuvanja Jugoslavije (SFRJ), prava Srba na samoodređenje, ako već to pravo imaju drugi, kako se govorilo iz Beograda, na traženje države za JNA, ako je već ne žele Slovenija i Hrvatska, u biti je bio rat za Veliku Srbiju po granici amputirane Hrvatske na crti Virovitica-Karlovac-Karlobag, kako je to govorio Vojislav Šešelj, a u kojoj će biti svi Srbi i koja je već jednom bila crtana i programirana u četničkim dokumentima iz 1942. godine. Nimalo neobično, ako se zna da su političke parole koje su pratile ovaj rat sa srpske strane bile tipa: ovo je dovršavanje rata 1941.-1945., ili ovo je završetak srpskih oslobodilačkih ratova posljednjih 150 godina, gdje su neizbježni politički toposi – romantičarsko viđenje historije i unutar toga poziv na "zaokruženje ciklusa", odnosno za definitivno rješenje takozvanog srpskog pitanja, za što nije skupa cijena ni milijun srpskih glava, kako je to pisao dr. Milorad Ekmečić, srpski povjesničar iz Sarajeva i ideolog Karadžićevog vojno-političkog stožera.

Duboko svjesni nezrelosti situacije za potpuni vojni udar na tzv. secesionističke države/republike, JNA i politički Beograd su, uz demonstraciju vojno-tehničkog potencijala, a u oskudici "žive sile", kako se vojnički zove ljudski faktor, vodili rat niskog intenziteta (osim Vukovara!) u Hrvatskoj, visokosofisticiranu propagandu unutar zemlje, diplomat-

sku borbu izvan nje, a sve to kombinirajući s pregovorima, istovremeno i sa Hrvatima i Muslimanima, kao i sa Slovincima i Makedoncima, ekonomskim pritiscima i specijalnim ratom putem razgranate službe vojnih obavještajaca (KOS-a). U tom je smislu, Bosna i Hercegovina za buduću "krnju Jugoslaviju" bila neobično važna. Ona, osim što je 32% srpska (broj Srba prema popisu stanovništva iz 1991. godine) stanovništvom i 64% zemljištem (katastarski, kako to tvrdi Karadžić!), a historijski je srpska neupitno, kao uostalom i Muslimani, pa čak i Hrvati (vidjeti brojnu srpsku kvazihistoriografsku literaturu!), aktulani nosač aviona za srpski rat protiv Hrvatske, tj. kopnena veza srpskim snagama za Kninsku krajinu, zapadnu Slavoniju i sve istočno od nje na što su Srbi (srpske zemlje zapadno od Drine) polagali pravo, uključujući i izlazak na more, davnašnju želju koju historiografija tako dosljedno i uporno veže za Rusiju i njezin izlazak na toplo more.

I dok su pregovarali s Hrvatima i Muslimanima odvojeno i tako kupovali vrijeme, sprječavali objedinjavanje prirodnih saveznika, a u pregovore, kao u kupovinu vremena, ulazili i Muslimani i Hrvati sa Srbima, dotle se stvarala objektivna pretpostavka za totalni rat svih protiv svih u BiH. O ovome, makar i naknadno, svjedoči Momčilo Mandić, ondašnji zamjenik ministra MUP-a BiH, kao čovjek koji je, po vlastitom priznanju, dan uoči međunarodnog priznavanja BiH kao države napao policijsku školu na Vracama u Sarajevu, počeo rat i tako "izbjegao biti terorist, što bi bio da je to uradio u trenutku kad je zemlja postala neovisna i međunarodno priznata".

Danas, kad se početak rata veže za 6. travnja 1992. godine, kako rat u BiH vidi Izetbegović, mora se reći da je rat u BiH počeo savrnjivanjem hrvatskoga sela Ravno kod Trebinja, 12. listopada 1991., ili čak 20. rujna 1991., kako to misli general Armije BiH, Jovan Divjak, kad su u Hercegovinu došli mobilizirani rezervisti Užičkog i Podgoričkog korpusa tadašnje JNA uz obrazloženje: “zaštita srpskog življa u tom dijelu BiH”. A ustvari, rat je počeo destrukcijom države BiH i izgradnjom paradržavnih struktura tipa “srpske autonomne oblasti” i izgrađivanjem Herceg-Bosne kao civilne institucije za organiziranje Hrvatskog vijeća obrane kao vojne strukture, koja se veoma rano, zahvaljujući iskustvu rata u Hrvatskoj, počela pripremati za obranu dijelova BiH na kojima su većinski živjeli Hrvati.

U pomnijoj analizi, a sad se i ponešto od toga otkriva, pokazalo bi se da je rat dugo i temeljito pripreman, rat kao varijanta srpskog preuzimanja Jugoslavije, razoružavanjem Teritorijalne obrane, što je bila svojevrsna revizija Titovog koncepta općenarodne obrane, a o čemu svjedoče i generali Ljubičić i Kadrijević, i Miloševićim udarom na SKJ na 14. kongresu, i rušenjem najuglednijih bosanskohercegovačkih političara u saveznim institucijama, Hamdije Pozderca i Branka Mikulića, te cijelim nizom danas čitljivih političkih poteza.

I.

I dok je srpsko vodstvo viđenje rješenja jugoslavenskoga pitanja u obje varijante (Miloševićeva i JNA, naspram ekstremnih Vojislava Šešelja i četnika) bilo agresivno, hrvatsko je viđenje na jedan način diktirano onim što se događalo u Hrvatskoj, a drugi je način diktirao rat u BiH. Oslobodi-

Posebna su priča početka rata u BiH bili sami bh. Hrvati, koji su 29. veljače i 1. ožujka 1992. godine izišli na referendum za suverenost i nezavisnost BiH, kad je od ukupnog izbornog tijela izišlo glasovati 64%, a od toga 99,5% bilo “za”. Taj bi rezultat, koji je BiH donio suverenost, zajedno sa Hrvatskom i Slovenijom, bio nemoguć bez velikog odziva bh. Hrvata, a uslijed bojkota velike većine Srba. I pored inaugurirane Herceg-Bosne (18. studenoga 1991.) i već formirane njezine vlastite vojske (HVO), dakako izvan zapovjedne strukture Vlade u Sarajevu, hrvatski politički establishment u BiH, ovisan sve vrijeme o Zagrebu, i samom nedovoljno vojno i politički, dakako prije svega vanjsko-politički, etabliranom, igrao je javno probosansku igru, a tajno radio na već spominjanim platformama podjele. Takvu dvojnu igru nije razumijevao običan hrvatski čovjek u BiH, ionako sam bitno određen bosanskohercegovačkim kulturnim miljeom, Katoličkom crkvom u bosanskohercegovačkom varijetetu, hipotekom Drugog svjetskog rata i apolitičnošću kao oblikom bojkota prethodnog sustava. Kad se ovomu doda naglo i iznova probuđena svijest naglašeno nacionalnoga, iznova uspostavljena hrvatska država, snažna nacionalno-politička stranka/pokret s populističkim idejama i ponos zbog vlastite vojske, koja već ima početne ratne uspjehe, na već objektivno različito izražene i izrazive interese po vertikali bh. državnog prostora, ako nju, vertikalu, imenujemo kao tok rijeka Neretva i Bosna: Posavina, Soli, središnja Bosna, zapadna Bosna, Hercegovina, te Hrvati velikih urbanih sredina, onda se kompleksnost hrvatskog nacionalnog i političkog pitanja postavlja dramatičnije od bilo kog drugog u BiH, gdje su Hrvati treći narod po brojnosti s manje od 18 procenata u populaciji BiH.

Rat koji je protiv Bosne i Hercegovine poveljen, nakon napada tadašnje JNA i srpskih dobrovoljačkih postrojba na Sloveniju i Hrvatsku 1991. godine, u biti je bio rat za Veliku Srbiju po granici amputirane Hrvatske na crti Virovitica-Karlovac-Karlobag

ti Hrvatsku u njezinim avnojskim granicama bio je princip od koga se nije odstupalo i koji je i međunarodna zajednica potvrdila, a kad je u pitanju BiH vrijedili su različiti varijeteti istoga: onaj koji je Šešelj nudio Hrvatima prije bilo kakvog rata, tj. zapadna Hercegovina; Šuškov od 25% BiH za Hrvate (Muslimanima 20% i Srbima 55%); Tuđmanov projekt Banovine iz 1939. godine, do krajnje radikalnih (iz 1941. godine) “do Drine” koji su, doduše, funkcionirali kao romantičarska, mitska mjesta “nepomirljivih” ustaša. Istina, postojala je, mada nedovoljno glasna i uglavnom nemoćna, skupina onih koji su dosljedni onome što su tražili za Hrvatsku, tražili i za BiH, doduše i decentraliziranu na principu koji je uoči rata, pa i izborima iz 1990. godine instaliran, etabliran – nacionalna reorganizacija.

U takvom kompleksu, prije svega emotivno garniranog nacionalnoga, s nikad jasno i precizno izrečenim vojnim i političkim strateškim interesima Hrvatske u vezi s ratom u BiH i pogotovu u nedostatku autohtonih bh. hrvatskih političara i autonomne bh. hrvatske vojne i političke ideje, Hrvatima u BiH ostala je zbunjenost kao konstanta njihove ratne sudbine nakon početnog osjećaja historijskog “sad ili nikad”, naspram Velikosrba i nekritičkog osjećanja superiornosti nad Muslimanima. Tu je zbunjenost hranila i politička scena, koja je sve više i sve nerazumljivije za Hrvate, konfrontirala stvarno stanje na terenu s direktivama iz Zagreba koje, da ničim drugim, iznenađuju već brojem predsjednika, dakle čelnih ljudi HDZ BiH (njih šest za šest godina je broj koji se u političkoj historiji ne pamti!), koji su

Hrvati u Bosni i Hercegovini, lišeni snažnije domovinske samosvjesti (s izmještenom, moglo bi se reći, domovinskom svijješću!), u svojoj mitskoj vezanosti za Zagreb i Vođu, brzo su se počeli odricati vlastitoga hrvatstva i bosanstva zarad zagrebačkog viđenja hrvatstva i recepture po kojoj se ono imalo živjeti

bili, očito, postavljeni da bi ad hoc (Tuđman je neprestano govorio o kontinuitetu hrvatske politike, pa i politike prema BiH) provodili politiku serviranu iz Zagreba.

Nakon što su izglasali neovisnost svoje BiH, nakon što je Hrvatska među prvima priznala BiH i u nju odaslala svoga veleposlanika, i nakon što su politički instrumenti Hercego-Bosne (Hrvatske zajednice, pa Hrvatske republike) postali paralelne, da ne kažemo paradržavne strukture, bez vlastitog političkog vodstva tamo gdje jest država, u Sarajevu, bez vlastite politike i političke inicijative, Hrvati u BiH nisu imali šansu biti i politički čimbenik u BiH doli u mjeri izvanjske instrumentalizacije. Pa i nju je Zagreb činio tek u mjeri slučajno otkrivenog hrvatstva BiH, stvarnog, a ne mitološkog, i izvan Hercegovine, kao prirodnog (hrvatskog) zaleđa Dalmaciji.

Iz perspektive Zagreba i historičara Tuđmana, postavljena politika prema BiH, već rečena kao projekt "Banovine 1939.", nužno je morala zaniijekati cjelinu interesa najmalobrojnijeg naroda u BiH zarad interesa povijesnog trenutka u kome Hrvati opet, ovaj put uz pomoć demokratskoga svijeta, grade svoju državu. U ime te ideje, veoma rano su žrtvovani (ako su i prepoznati!) interesi Hrvata Bosanske Posavine, potom Bosanske Krajine, dijelova središnje Bosne, pa interesi Hrvata velikih gradova, gdje je bio koncentriran najveći intelektualni i ekonomski potencijal naroda. Sve je to žrtvovano zarad onih spomenutih Šuškovih 25 procenata koje je imalo služiti u svrhu "podebljanja hrvatske kifle", kako je Tuđman zvao podebljanje uskoga pojasa Dalmacije, dalmatinskim zaleđem, tj. zapadnom Bosnom i Hercegovinom.

Ovakva ratna strategija brzo je prepoznata kao rezultat dogovora Milošević – Tuđman u Karađorđevu i Tikvešu o zamjeni teritorija putem ratom proizvedenog seljenja, kompaktiranja nacionalnih prostora i rješavanja pitanja tzv. manjinskih naroda, a ustvari "remetilačkoga faktora", te u novom pokušaju definitivnog razrješenja hrvatsko-srpskog pitanja, u novom varijetetu dogovora Cvetković-Maček iz 1939. godine, a koji su dva čelna čovjeka Srba i Hrvata dogovorila, a međunarodna zajednica u Daytonu najposlije i blagosloвила.

Osim što je dispartatne hrvatske interese u BiH podredio stvaranju nove hrvatske države s hrvatskim zaleđem

u BiH koje se može prisajediti Hrvatskoj i time poništio stoljetno postojanje Hrvata u BiH, optužujući putem svojih novinara i čuvara hrvatstva u BiH, franjevice, Tuđman se pokazao politički i vojno nezrelim u procjeni da će Srbi brzo i lako poraziti Muslimane i time podjelu BiH prevesti u tehničko pitanje rješavanja srpsko-hrvatskih interesa. Uz ograničeno paktiranje s Muslimanima kao "prirodnim saveznikom", politički Zagreb, iznenađujuće, paktira i s jačim (s vlastitim dželatom!) na račun druge žrtve, Muslimana, uvjeren da će svijet do kraja i bez ostatka podržati ideju namirenja Srbije, koja, ako već ne može spasiti Jugoslaviju, svakako mora dobiti "malu Veliku Srbiju", kako je tu novu raspodjelu teritorija vidio Tuđman. U takvoj bi podjeli i Hrvatska, mislio je, dobila neku svoju "malu Veliku Hrvatsku", a ostaci bi ostataka pripali Muslimanima, koji bi, okruženi snažnim susjedima, zajedno sa svojom državicom, nacionalno i državotvorno – atrofirali. Na takvo ponašanje Zagreba morala je snažan utjecaj imati Tuđmanova general-ska impresioniranost s JNA i svakako srpski Blietzkrieg na Drini i u Bosanskoj Krajini, gdje je u nekoliko dana "počišćeno" muslimansko stanovništvo, što ubijanjem, što protjerivanjem, što interniranjem u logore. Neizbježno je uz ovakve poteze Zagreba, koji samo prati poteze tada vojno i politički superiornog Beograda, vezati i utjecaj nekih moćnih krugova na Zapadu, koji su morali stati uz projekt razgraničavanja dva najveća naroda Druge Jugoslavije.

Kad je počela podjela "leopardove kože", kako se nerijetko označavala (ne)mogućnost podjele BiH po nacionalnom principu, bosanskohercegovački Hrvati su se, i pored početne vojne inicijative, pokazali nespremnim. Lišeni snažnije domovinske samosvjesti (s izmještenom, moglo bi se reći, domovinskom svijješću!), u svojoj mitskoj vezanosti za Zagreb i Vođu, brzo su se počeli odricati vlastitoga hrvatstva i bosanstva zarad zagrebačkog viđenja hrvatstva i recepture po kojoj se ono imalo živjeti.

II.

Muslimanski politički milje uoči rata i na početku rata bio je nešto jednostavniji, svediv na najbanalniju egzistencijalnu šifru: BiH je jedino i sve što imaju, pa i nju tek i samo onoliko koliko je imaju i druga dva naroda. Potajno, i onoliko koliko su brojniji od drugih i natalitetno perspektivniji (v. Izetbegovićevu "Islamsku deklaraciju"), ali to oni nisu smjeli ni pomisliti, nego su to Srbi i Hrvati prepoznali kao

realnu, a dugoročnu opasnost, nakon što su republike bivše Jugoslavije nužno morale postati nacionalne države. Tako je BiH postala jedini, ujedno i najmanji zajednički imenitelj i jedini ratni cilj za bosanskohercegovačke Muslimane, a nakon što su politički iskušani Zulfikarpašićev pokušaj "historijskog dogovora" sa Srbima, gdje je Izetbegoviću nužno premijersko mjesto u novoj jugoslavenskoj vladi (vladi "skraćene Jugoslavije"); nakon pravaško-hosovske varijante Muslimana kao Hrvata; Izetbegovićeve srednje varijante i, najposlije, lijeve opcije u Muslimana koja je uvijek bila transnacionalna.

Muslimanski izlazak iz Jugoslavije, nakon što su ga obznaniili Slovenci i Hrvati, dočekan je s ozbiljnom prijetnjom: "Muslimane smo upozorili da ponovo ne budu oružje u zločinačkim hrvatskim rukama" (Šešelj), ili "jedan bi narod mogao nestati" (Karadžić). Ostvarivanje prijetnji ubrzo je svelo "jedan narod" na razinu gole, sirove borbe za biološki opstanak, kad su se nužno morali prisloniti uz vojno već organizirane Hrvate i Hrvatsku kao jedini put izlaska BiH u svijet, te tako "kupovati vrijeme" za vlastito organiziranje i vojno jačanje. Otuda je Izetbegović, mada za Hrvate u BiH na iritantan način, odbijao sve do 21. lipnja 1992. godine imenovati agresora, cijeli mjesec nakon što su Slovenija, Hrvatska i BiH primljene u OUN i gotovo dva mjeseca nakon što je proglašena nova, treća, SR Jugoslavija (26. travnja 1992.), a JNA kao njihova vojska, po odluci Predsjedništva, trebala se povući iz BiH.

Legalitet i legitimitet novopriznate države BiH, nakon što su već bile formirane dvije civilne i vojno-političke strukture, čuvale su preostale institucije BiH ojačane lijevom opozicijom i znatnim brojem za BiH opredijeljenih Hrvata i Srba, te onih iz kategorije "ostalnih", a što se najbolje vidjelo na brojčanom sastavu Teritorijalne obrane, koja je prerasla u Armiju BiH, a gdje je broj Hrvata bio u postotcima veći od njihovog broja i udjela u populaciji BiH, a broj Srba se kretao oko polovice od njihovog procentualnog učešća u stanovništvu BiH. To će reći da je oko 40% pripadnika Teritorijalne obrane bilo nemuslimanske pripadnosti. No, bilo je to samo u početku, jer je veoma brzo i muslimanska

strana na srpski i hrvatski način radikalizirala svoju poziciju, tjerajući Srbe i Hrvate u njihovu "rezervnu domovinu" i lansirajući priču o "temeljnem narodu", uzimajući samo za sebe ime koje znači stanovnika Bosne, falsificirajući povijest, a u stvarnosti imenima svojih postrojba (El Fatih i El Mudžahid, npr.) pokazivati svoju stvarnu povijesnu (islamsku!) ukorijenjenost i političko-programatske pretenzije. U to se vrijeme bilježe i projekti unitariziranja BiH, čime su, prvotno se činilo apriorne, srpske i hrvatske optužbe dobile stvarnosnu potvrdu, a to političkim istupima tipa Izetbegovićevog obraćanja francuskoj javnosti i govorom o "bosanskom narodu" koji se samo religijom razlikuje.

Naravno, radikaliziranje muslimanske pozicije usko je povezano s njihovim objektivnim vojno-političkim i organizacijskim jačanjem, snaženjem međunarodne podrške žrtvi i ogoļjavanjem Tuđman-Miloševićevog plana, za koji u Tuđmanovu slučaju postoji i pisani trag u interviewu "Slobodnoj Dalmaciji" od 31. prosinca. 1991. godine kad govori o srpsko-hrvatskom razgraničenju koje bi možda moglo spriječiti rat i to na temeljima sporazuma iz 1939. godine, "ali još povoljnije. Srbija bi dobila svoje na ovoj strani Drine, a ujedno bi se Hrvatskoj priključilo njezine krajeve". Podjela je računala i na Muslimane: "Pri tome bi mogao ostati dio zemlje Bosne gdje bi Muslimani imali većinu i ta država Bosna bi mogla biti tampon između Hrvatske i Srbije. Time bi ujedno nestala i kolonijalna tvorevina BiH". Mnogo kasnije, kad je ojačao, Izetbegović će odgovoriti: "Dogovor Cvetković-Maček 1939.? Banovina? Ali tada nije bilo Izetbegovića!" Međutim, ovdje bi se mnogo toga imalo reći što bi pokazalo muslimansku poziciju u vremenu od pola stoljeća, od vremena kad su Muslimani optirali za Hrvate ili Srbe, ili pak bili neopredijeljeni, do vremena kad se formiraju kao politički narod, kao nacija, što se ipak ne može vezati za Izetbegovića, kako on to sebi ovom izjavom pripisuje.

III.

Hrvatsko-muslimanski rat ili rat unutar rata, rat pod "Be", nakon što su Srbi krenuli u svoj rat protiv Hrvatske i BiH,

Oko 40% pripadnika Teritorijalne obrane bilo je nemuslimanske pripadnosti. No, bilo je to samo u početku, jer je veoma brzo i muslimanska strana na srpski i hrvatski način radikalizirala svoju poziciju, tjerajući Srbe i Hrvate u njihovu "rezervnu domovinu" i lansirajući priču o "temeljnem narodu", uzimajući samo za sebe ime koje znači stanovnika Bosne, falsificirajući povijest, a u stvarnosti imenima svojih postrojba (El Fatih i El Mudžahid, npr.) pokazivati svoju stvarnu povijesnu (islamsku!) ukorijenjenost i političko-programatske pretenzije.

Karadžić, Boban i Izetbegović, su se dogovorili u Lisabonu (18. ožujka 1992.) da se BiH uredi kao država "triju konstitutivnih jedinica utemeljenih na nacionalnim načelima". I nije sad ni važno zašto je i pod kojim okolnostima Izetbegović (vjerojatno pod američkim utjecajem) taj plan odbacio, on je legitimirao nacionalno kao crtu podjele na kojoj su išli i svi potonji planovi

nije se pojavio ni iz čega, nego u svom temelju ima, od početka tripartitne koalicije (SDA, SDS, HDZ), sukobljene interese triju nacionalnih zajednica, ponajprije oko podjele "zone utjecaja", tj. teritorija kao konstituirajućeg čimbenika neke nove BiH. Međunarodna zajednica je to legitimirala Cutilherovim planom, kad su izravni pregovarači oko (pre)uređenja nove BiH bili etničke vođe Karadžić, Boban i Izetbegović, koji su se dogovorili u Lisabonu (18. ožujka 1992.) da se BiH uredi kao država "triju konstitutivnih jedinica utemeljenih na nacionalnim načelima". I nije sad ni važno zašto je i pod kojim okolnostima Izetbegović (vjerojatno pod američkim utjecajem) taj plan odbacio, on je legitimirao nacionalno kao crtu podjele na kojoj su išli i svi potonji planovi (Vance-Owenov iz siječnja 1993. godine, Owen-Stoltenbergov iz srpnja 1993. godine, plan Kontaktnih skupine godinu dana potom i najposlije i Daytonski sporazum iz studenoga 1995. godine) i svakako davao dodatna opravdanja za i onaj postojeći i onaj prijeteći rat, rat u ratu.

Podsjećamo da je po Vance-Owenovom planu predviđena vlast za Muslimane u četiri provincije, za Srbe u tri, a za Hrvate u dvije, ona deseta provincija bila bi mješovita muslimansko-hrvatska. Hrvati su odmah počeli provoditi rečeni sporazum, čak prije nego je plan i izdiskutiran. Već u siječnju 1993. tražili su od Armije BiH da se vojno podčini HVO-u tamo gdje su Hrvati trebali imati vlast. To je rat od latentnog pretvorilo u otvoreni i intenzivni sukob.

Naravno, same podjele, pa i Vance-Owenova ne bi mogle učiniti da dva prirodna saveznika stanu jedan protiv drugoga da nema kontinuiranog političkog sukobljavanja sve vrijeme, čak od 7. travnja 1992. godine kad je Tuđman svojom odlukom među prvima priznao BiH, a do imenovanja veleposlanika Sančevića (29. rujna 1992.), nekoliko se puta sastajao s Izetbegovićem (15. lipnja, 21. srpnja ili 23. rujna u New Yorku) i utanačivao dogovore o prijateljstvu i suradnji dviju država. Dakako, paralelno s tim susretima, koji su i dalje učvršćivali prijateljstvo, išli su tajni susreti Karadžića i Bobana (npr. u svibnju 1992. u Grazu), jačanje Herceg-Bosne, na što Vlada BiH 6. srpnja 1992. reagira osudom preuzimanja vlasti od strane HVO-a u općinama s hrvatskom većinom. U kolovozu prve ratne godine dio hrvat-

skoga tiska (i uopće medija) napada bh. rukovodstvo, u listopadu se sukobljavaju HVO i Armija BiH u Novom Travniku i Prozoru i to traje do 1. studenoga, kad Izetbegović i Tuđman u Zagrebu "jednodušno zaključuju da su posljednji sukobi između nekih jedinica Armije RBiH i postrojbi HVO-a štetni za daljnju borbu protiv zajedničkog agresora".

Hrvatsko-muslimanski rat ipak nije plod samo imperijalne, velikohrvatske politike, on je nužno u sebe uključivao i borbu za životni prostor, pogotovu nakon što je tehnički superioran srpski agresor zaposjeo više od 60% BiH i time na preostali slobodni teritorij (onaj što su ga kontrolirali Armija i HVO), a napose u centralnu Bosnu, natjerao veliki broj muslimanskih izbjeglica i time u bitnome promijenio demografsku ravnotežu tog dijela BiH. Pritisak muslimanskih izbjeglica, olako muslimansko prepuštanje teritorija Srbima, a organiziranje za uzimanje tog teritorija od Hrvata, kako su te pokrete stanovništva vidjeli u Herceg-Bosni, bili su opravdanje za HVO da izolira središnju Bosnu najprije rušenjem mosta "Bila" na Neretvi, kojim je išla logistika u Bosnu i snažnim udarom na Gornji Vakuf (12. siječnja 1993.) kojim se trebao kompaktirati hrvatski etnički prostor od Duvna i Prozora preko Gornjeg Vakufa do središnje Bosne: Kiseljaka, Kreševa, Fojnice, Busovače, Viteza, Novog Travnika, čime se otvara komunikacija koja potpuno izolira dolinu Neretve i one sjeverno od Mostara i zapravo pravi proboj prema zamišljenoj, doduše i nekoć postojećoj, granici Banovine iz 1939. godine.

Taj rat, koji je svakako najviše trebao Srbima u vrijeme kad su Hrvati i Muslimani već bili u stanju poduzimati i vojnu inicijativu, Hrvati su doživljavali kao muslimanski pokušaj da od Hrvata kao brojčano manjeg naroda uzmu ono što od Srba nisu mogli, pa čak niti htjeli (nisu se ovako borili protiv Srba kao protiv nas – govorili su i pisali hrvatski dužnosnici i mediji), a Muslimani su taj rat doživljavali kao izdaju ratnog saveznika, nož u leđa, kako se to kaže u balkanskom vokabularu. Tim "ratnim dodirima" Hrvata i Muslimana isplivale su u prvi plan dotada samo slučajne i brižljivo skrivane duboke konceptualne podjele, čak nepomirljive strateške razlike među dvjema žrtvama istog agresorskog koncepta. Najednom se vidjelo zašto su se Muslimani,

koji su se vojno-logistički opremali preko hrvatskih teritorija, mogli i smjeli naoružavati samo do one mjere do koje ne bi postali opasni po hrvatsku stvar, nego tek toliko da budu, s obzirom na biološki potencijal, korisni saveznici. Međutim, rat je pokazao veoma brzo i mnogo više od toga. Udari HVO-a na Vitez u travnju i mostarska ofenziva 1993. godine pokazali su da Armija BiH već posjeduje brojčanu i organizacijsku snagu respektabilne razine, koja će tijekom ljeta 1993. godine polučiti i prve uspjehe (primjer zauzimanja Fojnice u srpnju 1993. godine ili deblokada Mostara sa sjeverne strane). Pokazalo se i da su procjene HVO-a o vlastitoj snazi krive, otuda i novi susret, dakako tajni, Karadžića i Bobana u Herceg Novom i nastavak suradnje, na određenim dijelovima, vojske bosanskih Srba i HVO-a (primjer Žepča je najočitiji). No, kako je to bio rat koji je ponajviše išao u prilog Srbima, to se bilježi, doduše kao javna tajna, i suradnja vojske bosanskih Srba i Armije BiH, ovaj put u slučaju Mostara, i u obliku rentiranja topničke vatre na određeno vrijeme i za određenu cijenu. Tako je rat u BiH, zahvaljujući ekspanziji hrvatsko-muslimanskog rata i smanjenju intenziteta ratnih sukoba i jednih i drugih na dodirnim crtama sa Srbima (a i to je bio dio pogodbe i jednih i drugih od izvjesne mjere), postao rat svih protiv svih. Tako je poništavana teorija o agresiji, tako je rat postajao vjerski, etnički, građanski, dakle sve ono što su Srbi od početka tvrdili i na čemu su od početka radili. Dodatno se tako etnički čistio prostor i vršila nacionalna polarizacija, dakle i etničko čišćenje u Armiji BiH, koja je sve više postajala muslimanska vojna sila, ne više i samo po časničkom sastavu, nego i po ukupnoj nacionalnoj strukturi, ideologiji, jačanju islamskog utjecaja u njoj i dr.

Ovdje svakako treba spomenuti i neprestanu suradnju HVO-a i Armije BiH na brojnim zajedničkim ratištima, od Orašja na sjeveru Bosne, preko ratišta u tuzlanskoj regiji, u djelokrugu Drugog korpusa Armije BiH, do sarajevskog ratišta (Prvog korpusa) i na zapad do bihačke regije, gdje je bio djelokrug Petog korpusa Armije BiH. Bili su to, zapravo, prostori, osim u Orašju, koje je odbilo prihvatiti namijenjenu mu sudbinu cijele Posavine, gdje su Hrvati manjina. Zato su krvave borbe vođene na području srednje Bosne, gdje je operativna zona Trećeg i Sedmog korpusa Armije BiH i hercegovačkog ratišta, gdje je HVO zaokruživao prostor kojemu je glavni grad trebao biti Mostar, a istočna granica zaleđe Dubrovnika (Stolac i dijelovi općine Trebinje).

IV.

Već smo rekli da je 1993. godina praktično godina ratnog odmora za Srbe. Praktično, sva značajnija vojna, politička i diplomatska gibanja bila su na relaciji Armija BiH – HVO, Sarajevo – Zagreb (via Grude), te i jedni i drugi prema međunarodnim institucijama. To je vrijeme preokretanja ratne sreće i definitivnog konstituiranja Armije BiH kao čimbenika na kojeg se u bilo kakvom razrješenju bh. krize ima računati. Od početnih hrvatskih udara na jednom ili muslimanskih na drugom prostoru, već u svibnju 1993. godine imamo Bobanovo pismo glavnom tajniku UN Boutrosu Boutrosu Ghaliju “u povodu širenja muslimanske agresije”, u lipnju upozorenje na težak položaj Hrvata u Travniku, srpanjski zahtjev Zagreba za “obustavu napada... protiv nezaštićenog hrvatskog civilnog pučanstva”. Broj apela Vlade u Sarajevu teško je i pobrojati, kao i sporazume o primirju i posvemašnjem miru. Ipak, bilježimo neke: 20. travnja su ga potpisali zapovjednici dviju vojski Sefer Halilović i Milivoj Petković, što su poslije u Zagrebu potpisali Boban i Izetbegović; 10. svibnja Tuđman od Bobana i Izetbegovića traži trenutni prekid sukoba “bez obzira tko ih je prouzročio”; 18. svibnja potpisan je mir u Međugorju između Tuđmana, Bobana, Akmadžića, Borasa, Petkovića s jedne strane, te Izetbegovića, Silajdžića, Mahmutčehajića, Halilovića s druge strane, a uz nazočnost lorda Owena, Stoltenberga i predsjedatelja Ministarskoga vijeća Europske unije Nielsa Helvega Petersona; 13. lipnja iz Geneve Predsjedništvo BiH izdaje naredbu za prekid sukoba Hrvata i Muslimana u srednjoj Bosni, a slični će se pozivi ponavljati i 12. studenoga 1993. i 23. veljače 1994. godine, praktički sve do potpisivanja Washingtonskog sporazuma iz ožujka 1994. godine i svega onog što je iz toga prosljedilo.

Mir je, naravno, trebao i jednima i drugima, ali kako ciljevi nisu bili postignuti, to su sukobi imali zadatak dovršavati započeto. HVO je htio zaokružiti svoj prostor, a one Hrvate koji su bili, teritorijalno, za njegovu politiku, u slijepom crijevu, poput Vareša ili Kaknja, nakon zločinačkih incidenata, kolektivno preseliti na prostor na kome bi se povećala hrvatska populacijska masa i s njom vojni potencijal. Hrvate iz Zenice, Tuzle i Sarajeva trebalo je preseliti u novi bosanskohercegovački hrvatski glavni grad – Mostar, napose hrvatski intelektualni potencijal, koji se, i pored svih ratnih nevolja i seoba, u dobroj mjeri očuvao u Sarajevu, kao sjeđištvu nadbiskupije, franjevačke provincije Bosne Srebre-

HVO je htio zaokružiti svoj prostor, a one Hrvate koji su bili, teritorijalno, za njegovu politiku, u slijepom crijevu, poput Vareša ili Kaknja, nakon zločinačkih incidenata, kolektivno preseliti na prostor na kome bi se povećala hrvatska populacijska masa i s njom vojni potencijal

ne, hrvatskog kulturnog društva Napredak, dviju bogoslova, Sarajevskog univerziteta i sl. Ujedno, trebalo je diskreditirati postrojbe HVO-a koje su branile svoja staništa zajedno s Armijom BiH i pokazati stvarnu sukobljenost dvaju naroda, a ne kao problem koji je proizveden i brižljivo vođen putem koji je uklanjana suradnja dva naroda. Tu su najeklatantniji primjeri uklanjanje Blaža Kraljevića, zapovjednika HOS-a, utišavanje hrvatske političke opozicije, uklanjanje hrvatskih generala koji su se protivili ratu s Muslimanima, diskreditiranje HSS-a i HNV-a u Sarajevu, koji su okupljali bh. Hrvate suprotstavljene konceptu Franje Tuđmana i slično.

Obodreni ratnim uspjesima protiv Hrvata, i Muslimanima je trebalo kršenje primirja i nastavljanje rata da bi povezali, prije svega, tri svoja velika (bosanska) grada Tuzlu, Sarajevo i Zenicu i da im na tom putu, kad već ne mogu ukloniti Srbe, ne smetaju barem Hrvati Kaknja, Vareša, Žepča, Kiseljaka, Kreševa, Fojnice, Busovače, Viteza i drugih mjesta. Tek bi ih poslije zanimalo prodor na jug, što je jednom prigodom Sefer Halilović kao zapovjednik Armije BiH imenovao kao "izlaz na more". No, očito su i muslimanske vojne i političke vođe precijenile svoje snage i međunarodno političko okruženje u kome su se nalazile. Izgubivši Podrinje i posljednje od strane UN-a tzv. zaštićene zone, muslimanski je nacionalni korpus postao zarobljenikom dviju ipak zatvorenih enklava. One bihačke, potpuno okružene Srbima, i one daleko veće, u kvadratu Mostar, Zenica, Tuzla i Sarajevo, koja se, koliko god bila velika, doimala i bila terra interiora, dakle zemlja zatvorena, unutarinja zemlja i bez (mogućnosti) kontakta sa vanjskim svijetom, okružena neprijateljskim narodima i državama, kako su to Muslimani voljeli reći, i neprijateljskim velikodržavnim konceptima.

V.

Obremenjeni međusobnim ratom, nerijetko krvavijim nego što su ga jedni ili drugi vodili sa Srbima, Muslimani su i Hrvati ušli Washingtonskim sporazumom u novu fazu svojih odnosa, koji su išli dotle da se ugovori zajednička država (Federacija), i konfederalna veza s Hrvatskom. I dok su Hrvati takav koncept i mogli iskreno prihvatiti, nije vjerojatno da je Muslimanima, pogotovu nakon rata s Hrvatima, odgovarao ulazak u neku konfederaciju s Hrvatskom, kad su već u miru izbjegli ući u Jugoslaviju.

Zbog zala koja je napravio HVO pokoljima u muslimanskim selima, u Ahmićima kod Viteza ili u Stupnom Dolu kod Vareša, u logorima u Mostaru ili Čapljini, progonima Muslimana u Prozoru, Kiseljaku, Stocu ili zlima koja je napravila Armija BiH kod Vareša (sela Borovica, Kopijari), Viteza (Buhine kuće), u dolini Neretvice i Neretve, u hrvatskim selima oko Travnika i Zenice, Federacija je bila dale-

ki žuđeni cilj, ako ikad iskreno žuđeni, a konfederacija tek muslimanski manevar za nove prolaze oružja i opreme u ratu koji je slijedio protiv srpske strane, a sve s jasno definiranim ciljem izlaska Bosne na more, na Savu, na Unu i Drinu, što su druga dva naroda i druge dvije vojno-političke strukture iznova prepoznale kao novu unitarizaciju, dakle muslimanizaciju BiH, sa sad već i priznatim vojnim faktorom – mudžahedinima, koji su hrvatska i srpska sela pretvarali u svoje nove nastambe, sa svojim oblicima življenja i svojim šerijatskim zakonima.

Muslimansko-hrvatski rat u ratu nastavio se drugim sredstvima, sad već bolje kontroliranim, očito od međunarodne zajednice, koja je imala plan za dva naroda, za dvije vojske i dva njihova politička vodstva koja je do kraja legitimirala. Ipak, prije nego dođe do toga, do hrvatsko-muslimanske vojne akcije deblokiranja Bihaća, Kninske krajine i "oslobodilačkih" pohoda pravcem prema Banjoj Luci, čut će se još brojne optužbe jednih na račun drugih. Muslimani su zamjerali pad Srebrenice, pored ostalih, i Hrvatima koji im nisu pustili konvoj oružja kojim bi oni, kao, obranili ovu istočnobosansku enklavu, pa onda neuspjeh deblokađe Sarajeva, opet zbog tobožnje nesuradnje Hrvata. Hrvati su Muslimanima zamjerali nepouzdanost, neborbenost i neučinkovitost u njihovim zonama odgovornosti, da bi stvar postala dramatično opasna za novo otvaranje sukoba kad se zajednički krenulo u oslobodilački pohod. Naime, tada su muslimanske postrojbe, umjesto da se drže dogovorenih pravaca, išle od HVO-a otimati oslobođeni prostor, pa je do sukoba dolazilo u Bosanskom Petrovcu, Jajcu, Donjem Vakufu, a zbog utrke s HVO-om, Armija BiH nije uspjela osvojiti neke ranije dogovorene strateške pravce u zapadnoj Bosni. Ipak, najžešći se "saveznički" sukob dogodio kod Bosanskog Petrovca, gdje je s obje strane bilo više od deset mrtvih.

Rat (verbalni) washingtonskih partnera nastavio se i poslije toga. Ponajprije pričom tko je koga oslobodio. Tada smo čuli da je bihački korpus oslobodio dio Hrvatske, ali i da su hrvatske vojne postrojbe dio Federacije koje su oslobodile prepustile Srbima ili ga zatvorile za Muslimane. Tako se legitimiralo jedno novo pravilo: tko je što uzeo, uzeo je! To je, naime, ne samo legitimiralo podjelu koju će kasnije priznati Daytonski sporazum, podjelu između Republike Srpske i Federacije, nego i među federalnim partnerima, Muslimanima i Hrvatima. Tako se, zapravo, međusobni rat za zajednički teritorij, nastavio kao međusobni rat za tuđi teritorij, za onaj teritorij koji su dotada kontrolirali Srbi.

Spašavajući vlastiti "moralni lik", međunarodna zajednica je, akcijom zaustavljanja rata između Hrvata i Muslimana, a učinivši ih iznova saveznicima, odredila i mjeru "oslobađanja BiH" za sve tri naroda, te time etablirala nacionalnu podjelu, nacionalno kompaktiranje teritorija, tj. ratom proizvedenu zamjenu teritorija i u ratu, u kome nema i ne

smije biti pobjednika i poraženih, napravila tri nezadovoljne strane.

Teritorijalno, s obzirom na učešće stanovništva u BiH, najviše su dobili Srbi, a izgubili Muslimani. Politički su najviše dobili Srbi imenom i priznanjem entiteta. I opet su najviše izgubili Muslimani, jer osim što su fizički podijeljena dva najveća kompaktna teritorija s većinskim muslimanskim stanovništvom, izgubili su i definitivno šansu unitariziranja BiH. Hrvati su kao najmalobrojniji narod u BiH, posebno u ratu s Muslimanima, u BiH prepolovljeni. Izgubili su i najplodniji i najbogatiji dio zemlje (Posavinu), prepолоvljeni u velikim industrijskim (urbanim) centrima i – najtragičnije – izgubili osjećaj bosanske zavičajnosti i domovinske pripadnosti. Jedino je dobio Tuđmanov koncept podebljanja hrvatskog dalmatinskog zaleđa, gdje je umjesto dotadašnjih Srba, na prostore koje je “oslobodila” hrvatska vojska, naselio Hrvate. To se prije svega odnosi na velike, a slabo naseljene općine s nekadašnjom srpskom većinom Glamoč, Bosansko Grahovo i Drvar, zamijenjene s Miloševićem za Posavinu (Bosanski Brod, Derventa, Bosanski Šamac), o čemu kao o dogovoru u Daytonu svjedoče svi koji su tamo bili, od Ive Komšića i Krešimira Zubaka do muslimanskih i srpskih predstavnika.

Ne samo da još nisu uklonjene sve posljedice “rata u ratu”, nego su na političkoj sceni i dalje brojni uzroci. Jedan od njih je novi hrvatski prijedlog (do)kantonizacije, po kojemu bi se i u Federaciji stvorila dva nacionalno-teritorijalna entiteta. To bi, kao, Hrvate zadovoljilo, a Muslimani to odbijaju jer to još uvijek vide kao dijeljenje BiH i uvod u nekakvu buduću disoluciju države. Otuda i njihovo inzistiranje na jačanju države, centralnih organa, što druge dvije strane prepoznaju kao unitarizaciju, a onda s obzirom na brojnost i natalitet i – majorizaciju koja bi odvela u islamski uređenu državu prema Izetbegovićevoj “Islamskoj deklaraciji”.

Posljedice rata možda uklanja tek dinamično shvaćen Daytonski sporazum, gdje dinamično znači ostvarivanje i onoga što nije napisano, a što Ured Visokog predstavnika za BiH s pravom karakterizira kao: “Mi interpretiramo Dayton, vi ste tu da ga provodite”.

ŽELJKO IVANKOVIĆ (VAREŠ 1954.), KNJIŽEVNIK, KNJIŽEVNI KRITIČAR I PREVODITELJ. ŽIVI I RADI U SARAJEVU.